

Е.В.Щербенко

ПОЛІТИЧНИЙ КЛАС
І ВИРОБЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ

У статті на матеріалі текстів трьох українських Президентів розглядається момент спадкоємності в позиціях політичного класу щодо формування національної ідеї.

E.Scherbenko. Political class and making of national idea. In the article on material of three Ukrainian presidents' texts of the moment of succession in positions of political class in relation to forming of national idea is lighted out.

Постановка проблеми. Новітні українські політологічні словники визначають «національну ідею» як: 1) політичний проект майбутнього нації, імператив її свідомості й чину, смисложиттєвий чинник національного розвитку; 2) певний комплекс вірувань, національного світобачення і розуміння, своєрідний духовно-інтелектуальний потенціал нації, людини — державотворця і співгромадянина; 3) систему ціннісних орієнтирів, що полягає в урахуванні інтересів усіх верств суспільства, усіх народів; 4) форму державного самоусвідомлення народу, показник того, як народ розуміє себе, своє місце і роль у світі¹. Очевидно, саме перший пункт, пов'язаний з формуванням політичного проекту, має безпосереднє відношення до зусиль політичного класу у сфері формування національної ідеї.

Нагадаємо, що ідея нації з'являється на межі XVIII і XIX століть, під час Американської і Французької революцій і трактується як ознака переходу суверенітету від особи монарха до спільноти громадян, що сама покладає собі закони, яких дотримується. Характерно, що поряд з такими поняттями, як «національна економіка», «національна промисловість», «національний ринок», з'являються «національна література», «національний театр», «національна преса», «національна школа». Це означає, що в житті суспільства, яке має відкритий горизонт, виникають нові проблеми, для яких немає готової мови — вона має бути вироблена. Саме на цих національних форумах виробляється мова для «щоденного плебісциту», за визначенням Ренана, який, зрештою, кристалізується в результатах політичних виборів.

Отже, порядок денний нації, перш ніж стати програмою політичних дій, має бути спочатку артикульований у вільній дискусії, неможливій без таких інститутів. Зважаючи, що вони потребують певних умов — правових, організаційних, фінансових тощо для свого функціонування, на політичному класі лежить відповідальність щодо їх забезпечення. Відповідно, за станом цих інститутів можна судити про компетентність політичного класу щодо національної ідеї.

Мета дослідження. Звертаючись до українських реалій, слід відзначити, що картина тут є суперечливою. Законодавством України, починаючи з Конституції, гарантовані основні права і свободи людини і громадянина, включаючи свободу совісті, слова, преси, зібрань і т.д. Водночас, дійсні управлінські практики часів незалежності роками залишали небагато місця для їх реалізації.

Закриття опозиційних медіа, тиск на суди, нищення журналістів тощо стали на якийсь період неунікною реальністю. Якщо торкнутися суспільних комунікацій загалом, то зникнення, по суті, українського кінематографу, животіння театрів і музеїв, хаотична забудівля історичних центрів міст свідчать про відсутність розуміння відповідальності національного масштабу у переважної більшості тих, хто заповнив лави українського політичного класу. Через занепад цієї інфраструктури величезні маси громадян були виключені з вироблення національного проекту, що зумовило ущербність формування порядку денного нації. «Національна ідея» поступово перетворювалася на заняття вузьких експертних спільнот, в їхніх руках часом скидаючись просто на ще один спосіб маніпулювання суспільством. Проте елементи конкуренції в політичній системі, осередки альтернативного розвитку, потреба політичного класу інколи не лише підтримувати реноме України як демократичної країни, а й справді проводити необхідні реформи і мотивувати до цього суспільство, зумовили збереження в ній певного раціонального зерна, тобто саморефлексії нації. Це і дозволяє нам звернутися до аналізу вказаного раціонального складника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні досить інтенсивно писали про національну ідею². Але саме роль політичного класу в її формуванні не ставала тут предметом розгляду. Не торкається її і О.Пашкова в дисертації «Національна ідея як чинник консолідації українського суспільства»³. В такій ситуації нам довелося звернутися до аналізу текстів, продукованих самим політичним класом.

У політичній системі України від здобуття незалежності ключове місце посідала фігура Президента. Саме з Головою держави зазвичай виявлялися пов'язані ключові рішення в розвитку країни. І символічно, що у підсумкових книгах двох Президентів — Л.Кравчука «Є така держава — Україна» і Л.Кучми «Україна — не Росія» в назву винесена Україна: їх можна розглядати як опрацьований командами провідних експертів компендіум установок політичного класу щодо принципових орієнтирів розвитку держави, певний підсумок мислення політичного класу про Україну. Далі ми і звернемося до аналізу цих основоположних установок.

Л.Кравчук і утвердження консолідації українського суспільства на засадах незалежності. Червоною ниткою через усю книгу першого Президента проходить ідея консолідації: «будемо разом —

усе подолаємо», «ми можемо вистояти тільки в єдності». Наріжним фактом і моделлю для подальших дій став тут референдум 1991 р.: «Мені, як і кожній людині, складно передбачити, якого спрямування набуде вся політична система. Але я виходжу з того, що понад 90 відсотків жителів, які торік 1 грудня прийшли на виборчі дільниці, проголосували за незалежність України. Отже, зусилля всіх партій, рухів, переконаний, повинні бути підпорядковані цій найвищій доленосній меті — створенню України»⁴.

На цій основі виникає ідея і про перший «круглий стіл» в історії незалежної України 21 лютого 1992 р., куди запрошені всі тоді існуючі партії і який розглядається як постійно діючий орган, що вироблятиме компромісні рішення з вузлових питань політичного життя⁵. З цих же позицій Л.Кравчук висловлює критику щодо Верховної Ради, обраної ще до розпаду Союзу: «Сьогодні ж аграрники захищають інтереси аграрників, промисловці — промисловців. Кожен — свої, коли стосується якогось документа. Але є Україна!»⁶. Нарешті, він наголошує і на необхідності консолідації з демократичними силами Росії⁷.

Цікаво, що й минуле оцінюється саме в цьому світлі єднання: «Коли Україна святкувала ювілей Михайла Грушевського, ми говорили, що свого часу патріотичні сили не здобули перемоги, не змогли побудувати власну незалежну державу, тому що не об'єдналися навколо цієї великої мети. Ми маємо робити висновки з історії і не повторювати помилок наших попередників»⁸.

Що ж лягає в основу цієї консолідації? Людина, її права і свободи. Уже в програму, з якою Л.Кравчук іде на перші президентські вибори, він включає основні ліберальні положення: принцип поділу влад, вибори на основі багатопартійності, незалежна судова влада, підзвітність (відповідальність) держави та її органів перед суспільством і громадянами, «вільна церква — у вільній державі», вільний культурний розвиток національних меншин («кожній національній меншині — свою мову і свою школу») тощо. І сам Президент визначається як гарант прав та свобод громадян.

Поряд з цим, артикулюються і права громадян як головної опори держави в сфері економіки, оголошуються роздержавлення і приватизація, які мають створити рівні умови господарювання для всіх. Все підсумовується формулою: Вільна особа — вільний народ — вільна Україна⁹.

Такий шлях запровадження фундаментальних прав і свобод природно висвітлює єдність України з європейською спільнотою

(як європейська держава вона визначена вже в згаданій програмі) і природність інтеграції з нею. «Україна як європейська держава поставила перед собою мету — інтегруватися в європейській структурі. Ми лише кажемо, що не хочемо вступати до будь-яких блоків. Ми — держава без'ядерна, позаблокова, нейтральна, і це наша принципова політика»¹⁰.

У цій зрозумілій перспективі набуває логіки й інша велика тема, яка проходить через книгу — відносини з Російською Федерацією. Тут можна виділити два складники: прагнення побудувати відносини України і РФ на новій основі, як двох рівноправних держав (а це природно випливає з того, що Україна поклала в основу свого устрою права і свободи людини); і ставлення до СНД, в т.ч. питання розподілу майна, що залишилося від Союзу.

Протягом всієї книги перший Президент України знов і знов повторює: відносини України і Росії насамперед «мають бути взаємно шанобливі»; «Я заявляв і заявляю: пріоритетна політика — це політика добрих взаємин з Росією»; «Ми хочемо перш за все, я мушу це сказати сьогодні, хочемо жити в добрі, в злагоді з нашим великим сусідом, Росією. І ми хочемо, щоб політики Росії зрозуміли і зробили тільки один крок у своїй політиці: визнали Україну державою, як Францію, як Англію, як Німеччину, як інші держави, і будували з нею відносини як з державою, а не вважали Україну своєю частиною»¹¹. «Потрібна одна умова: щоб росіяни, політики російські десь не на словах, а на ділі визнали Україну рівноправною — рівною собі». І кожного разу змушений засвідчувати, що цього визнання немає¹².

З цих же позицій спочатку виходила участь України в СНД: така участь можлива, лише коли поважається незалежність України. Вона не є її *частиною*, а *входить* у Співдружність. «Я сказав і офіційно, і по телебаченню, що, коли ми будемо рівні, коли шануватимемо один одного, коли ніхто не буде зазіхати на нашу незалежність, не претендуватиме на диктат, не вважатиме нас частиною своєї землі або свого народу, тоді Співдружність існуватиме. Якщо цього не зрозуміють — Співдружність не зможе бути міцною. Я все ж сподіваюсь, що життя примусить усіх зрозуміти цю істину. Україна не відмовиться од своєї незалежності — як і Молдова, і Білорусь, решта республік колишнього Союзу. Бо це об'єктивний процес розвитку людства, а не бажання якоїсь групи людей. Це загальне прагнення народу. І якщо хтось спробує його зупинити, він приречений»¹³.

Отже, оглянувши хід формування політичним класом національної ідеї на етапі здобуття незалежності, ми можемо виділити в ньому такі **ключові пункти**: консолідація нової України на основі прав і свобод, що відкриває шлях до поєднання з європейською спільнотою, і дії з розбудови й утвердження відносин з РФ на рівноправній основі.

Л.Кучма і розмежування українського політичного класу з російською ідентичністю. Час президентства Л.Кучми, порівняно з попереднім періодом, позначений певним зниженням динаміки євроінтеграції України. В цей період складається режим, в публіцистиці часто іменованій «кланово-олігархічним». Кілька ФПГ, утворені частково з верств політичного класу колишнього Союзу, частково з кримінальних угруповань, контролюючи цілі сегменти економіки, стають ключовими акторами суспільно-політичних процесів; відбувається часткова приватизація держави. Втім, через те, що жодна з них не має «контрольного пакета акцій» щодо владних повноважень, в країні зберігаються зачатки конкурентної політичної системи.

Унаслідок таких подій Україна природним чином віддаляється від європейських стандартів, що й зумовлює послаблення євроінтеграційних процесів. Натомість відбувається її помітне зближення з країнами СНД, в яких утверджуються авторитарні режими різного ступеня жорсткості. На перший план тут виходять відносини з Російською Федерацією, які протягом десяти років, по суті, формують порядок денний в Україні. Закономірно, що саме тему цих відносин обрав другий Президент для підсумкової книги, що постала новим кроком українського політичного класу в напрямі вироблення національної ідеї.

Книга позначена впровадженням нового погляду на національну історичну спадщину, де з визнанням значущості «російського чинника» для української історії і культури поєднується обережне введення в позитивному контексті дразливих для дотеперішньої російської офіційної свідомості фігур. Загальний лейтмотив сформульований у принципі «черпати в історії не зневагу, а силу»¹⁴. Послідовно відкидається ідея «колоніального поневолення» України Росією¹⁵. Натомість українці розглядаються поряд з росіянами як співучасники великого імперського проекту (а Україна, у післяреволюційний час, як та, що зіграла вирішальну роль і у створенні, і у розпуску Союзу РСР).

На численних сторінках дається надзвичайно широкий огляд імен творців такого спільного культурного простору: письменни-

ків, учених, лікарів, інженерів, революціонерів, воєначальників. Згадується ідея своєрідного «культурного пакту», «відповідно до якого Україна і Росія (і Білорусь!) визнали б усі духовні цінності, створені протягом століть під одним державним дахом, спільною і не підлягаючою поділу спадщиною»¹⁶. Таким чином *обґрунтовується статус України, українців як рівноправного з росіянами донору великого культурного проекту*.

Таке обґрунтування рівного статусу стає опорним пунктом для наступного важливого кроку: *обґрунтування можливості власної української історії*, фокусуючи її щодо наріжного пункту державності; через це сучасними постають події найдавніші й сьогоднішні. Ключовою стає тут фігура Богдана Хмельницького, нею ніби перекидається мостик з давнини у Новий час і від нього у ХХ століття. Початок покладається характеристикою Зборовського миру: «Зборовська «Декларація милості королівської у відповіді на пункти прохань Війська Запорізького» була, по суті, ще і першою Конституцією України. Вона значить для України не менше, ніж Велика хартія вольностей для Англії. Саме з цього часу весь тодішній Старий Світ, і Росія також, визнали державу Хмельницького як окреме державне утворення з власною територією на обох берегах Дніпра, з чіткими, а не приблизними кордонами, своєю армією, судом, віросповіданням, органами управління і, треба відзначити особливо, мовою. Уперше після литовського завоювання Києва в XIV столітті Україна (ще, щоправда, не під своїм ім'ям) виступає як держава». «З ім'ям Богдана Хмельницького пов'язаний вихід України на арену світової історії, *початок становлення української політичної нації*». Богдан символізує єдність і безперервність буття України від часів князівської Русі до героїчної Козацької епохи національного відродження вісімнадцятого століття і завоювання незалежності в столітті двадцятому... *Продовжуючи Богданову справу, ми здійснюємо третю спробу відродження своєї держави*»¹⁷ (виділено нами. — Е.Ш.). Підглавка резюмує: «Хмельницький вивів народжену у вогні і хаосі Україну на стежку, вибрану ним для неї серед інших стежок, що вели в болота, і дав їй золоту нитку Аріадни — національну державну ідею. Зумівши не втратити цієї нитки, Україна через третину тисячоліття прийшла до заповітної незалежності»¹⁸.

Цей послідовно вибудований каркас для розуміння історії стає в зрозумілу перспективу розгляд ще одного болісного питання у відносинах між Україною і РФ, а саме — захисту і розширення

сфери вжитку української мови. Автор наводить статистику напередодні незалежності (щодо невизнання самими українцями української мови як рідної, відсотка обсягу літературної продукції українською, кількості шкіл з українською мовою навчання) і пояснює, що це означало б у російському випадку: лише 20% літератури, виданої російською мовою; зникнення в третьому за величиною місті Росії останньої школи з російською мовою викладання; масову подачу батьками заяв про відмову від вивчення їх дітьми російської мови¹⁹.

До цього додається статистика щодо театрів, шкіл; говориться про в основному російськомовний сегмент масової комунікації — преси, телеканалів, FM-радіостанцій, відео- і аудіоринку, завершуючи до певної міри кумедним прикладом: оскільки в 90-ті роки мовою статутного спілкування в армії незалежної України була російська, хлопчик з гуцульської глибинки потрапив до армії незалежної України і повинен був, як у колишній Радянській армії, звикати до російської мови²⁰.

Звичайно, пасажі схожого змісту ми можемо зустріти в численних публіцистичних творах, але тут в устах Глави держави як лідера політичного класу вони піднімаються на рівень державної політики і вимагають конструктивних дій щодо виправлення ситуації. Будь-який неупереджений патріот своєї країни визнає, що це становище негідне країни з такою історією. При цьому, за підтримки української мови, не утискається жодна інша²¹.

Можливо, певною мірою несподівано, а насправді виявляючи закономірну спадкоємність творів двох Президентів, у книзі пунктиром проходить правова ідея. Вона з'являється нечасто, але автор звертається до неї в усіх ключових найдраматичніших моментах: позиція українського керівництва під час путчу ГКЧП, референдум щодо проголошення незалежності і конфлікт у Криму 1994 року²².

У книзі враховується і такий чинник утвердження національної ідеї, як природний хід подій. Російськомовне населення України ідентифікує себе саме з Україною — вболіваючи виключно за українські футбольні клуби, нахваляючи «наш Львів», «нашу Софіївку» рідним з Росії, живучи українськими новинами (і скандалами). «Хтось скаже — «дрібниці», але саме так і відбувається стихійна консолідація народу України незалежно від етнічної належності людей».

Насамкінець треба відзначити, що в книгах обох Президентів наявний особистісний момент, який зовсім не є випадковим

«доважком». По суті, це структурний елемент, що надає завершення всій будівлі національної ідеї, в основі якої лежить особистісне зусилля. Цим ніби «верифікується» хід загальносуспільних процесів в їх «клітинці», окремій особі. В даному випадку це представники вищих верств: завідувач ідеологічного відділу республіканської партійної організації і керівник стратегічного загальносоюзного виробництва ракетної техніки, — але історичні процеси вищі за статусні бар'єри (ставали ж дворяни лідерами пролетарських революцій). І це також задає спадкоємність між двома лідерами — в сюжеті прозвівання пересічної совєтської людини²³.

Отже, підсумовуючи, ми можемо зафіксувати очевидну спадкоємність розвитку національної ідеї політичним класом, ключові тези якого представлені в підсумкових роботах двох українських Глав держави. Насамперед, це ідея гідності: якщо у Л.Кравчука акцентовано його «формальний», універсальний вимір, укорінений в правах і свободах, на яких нація консолідується й інтегрується в європейську систему інститутів, то у Л.Кучми широко представлений «матеріальний» бік справи — у неозорому колективі творців загальнолюдських цінностей і смислів, нехай часом і в річищі великого імперського проекту (автор періодично порівнює це з роллю шотландців в англійській історії та культурі). Ця гідність і стає основою для інтеграції з Європою і рівноправних стосунків з Росією. Обґрунтування йде різним шляхом, у різних аспектах, але сама позиція, що обґрунтовується, перебуває незмінною. Прикметно, що прийняття правової ідеї всерйоз прослідковується у погляді як на сьогодення, так і в ставленні до історії, що певним чином свідчить про її укоріненість в рефлексіях українського політичного класу щодо суспільних процесів. Можна припустити, що в соціокультурних кодах суспільства збереглися ці ключові елементи «європейськості» (від часів включеності до загальноєвропейських комунікацій), що створює основу природного до них повернення. Спадкоємність прослідковується також у моменті особистого досвіду двох лідерів політичного класу, що виступає «верифікацією» національної ідеї на рівні особистісного, загальногромадянського виміру, де президент чинить за тими мотивами, що й кожний громадянин: адже вони члени єдиної нації.

В. Ющенко і розвиток національної ідеї після Майдану. Зі зрозумілих причин наразі ми не маємо аналогічної до аналізованих вище підсумкової книжки третього українського Президента. Проте ми маємо змогу звернутися до програмних текстів, у яких

викладено тези, ключові для бачення національної ідеї сьогоденішнього лідера політичного класу — президентських послань до Верховної Ради України 2005–2009 рр.

Найхарактернішою їх рисою, на наш погляд, є акцент на громадянських компетенціях українського суспільства, опануванні ним можливостей, що відкрили реформи. Якщо у працях перших двох Президентів, як правило, йдеться про зміни, в т.ч. інституційні, як такі, а «громадянська координата» (тобто здатність громадян опанувати цей інструментарій) опускається як те, що само собою зрозуміло, — то тепер саме цей момент переміщується до центру уваги. Так, зокрема, трактується і феномен «помаранчевої революції», який до певної міри стає тут камертоном: «помаранчева революція» дала переконливу відповідь на фундаментальне питання: чи здатна українська нація побудувати сучасну самостійну демократичну державу? Вихід мільйонів людей на Майдан Незалежності, на вулиці й площі по всій країні, їх патріотизм і толерантність, мирний і гідний характер протесту, повага до верховенства права довели — українська нація відбулася. У момент крайнього драматизму і напруження політичної боротьби дві частини суспільства з різними поглядами дійшли згоди заради цілісності й незалежності України. Її громадяни виявили відповідальність і здатність демократичним шляхом визначати свою долю і долю своєї країни»²⁴. Вже Л.Кучма в аналізованій вище книзі співчутливо цитував висловлювання К.Кавура: «Італію ми створили, тепер наше завдання — створити італійців». Тепер це повір'яння «формальної» конституції «реальною» до певної міри перетворюється на наскрізний принцип підходу до ключових проблем національного розвитку.

Отже, за нової інвентаризації стану справ у полі зору знов постає тема консолідації нації, що є відповіддю на проблемний стан українського суспільного простору, фрагментованого в політичному, економічному і соціокультурному вимірах²⁵. Відповідно, зарадити справі мають заходи, що залучають зусилля всіх громадян і політичних сил у певні інтегруючі для суспільного простору дії. Як конкретні успішні проекти, що працюють на об'єднання суспільства, тут особливо виділені: в політичній сфері — проведення у повній відповідності до демократичних стандартів чергових (2006) і позачергових (2007) парламентських виборів, в економічній — проєкт Євро — 2012²⁶. (Тут можна зробити зауваження, що, можливо, ближчим часом розвитку українського

суспільства успіх буде супроводжувати скоріше певні конкретні проекти, ніж глобальні всеохоплюючі програми. Відповідно, саме їх потребуватиме країна.)

Загалом же, мобілізація громадянського потенціалу акцентується тепер практично щодо всіх ділянок суспільного життя. Тут може йтися про поширення практики громадського обговорення законодавчих змін у регулюванні внутрішнього ринку та укладання відкритих угод між представниками бізнесу й владою щодо основних засад конкурентної поведінки на конкретних ринках²⁷. Або про сприяння розвитку філантропії та меценатства, створення економічних (податкових) стимулів для бізнесу і громадян для підтримки ними інститутів громадянського суспільства; розвиток державного замовлення організаціям громадянського суспільства на надання соціальних послуг населенню²⁸. Або навіть про залучення широкого кола недержавних суб'єктів (професійних, громадських організацій, суб'єктів господарювання, професійних та промислових асоціацій) для формування суспільної підтримки енергоефективності²⁹. Йдеться про радикальне порівняно з попереднім періодом розширення кола акторів, з якими влада вступає в партнерські стосунки на основі рівноправного діалогу в політичній, економічній чи соціокультурній сфері. Нарешті, у посланні — 2009 лідер держави вперше прямо звертається до громадян: «Я відповідально прошу українських громадян відновити довіру до банків, не забирати свої депозити, не завдавати шкоди ані собі, ані державі і в тому числі підтримати таких же людей, як ви, що отримали кредити»³⁰, — які, очевидно, виступають ключовим суб'єктом суспільних процесів і визнані як такі.

І тут ми знов повертаємося до національних культурних інститутів, про значення яких йшлося на початку параграфа: оскільки влада сприймає цих акторів всерйоз, необхідна та інфраструктура суспільної дискусії, в якій суспільство може пізнавати себе. В цьому сенсі в президентських посланнях 2005–2009 рр. приділено безпрецедентну увагу цьому виміру життя суспільства. По суті, можна говорити про справжній початок формування державної культурної політики. В ній можна виділити наступні ключові пункти.

По-перше, національна культура розглядається як *культура української політичної нації*. Це означає, що в основу її покладаються універсальні демократичні цінності, пов'язані із загальновизнаними правами і свободами. «Замість боротьби чи протистояння

культур, слід говорити про боротьбу цінностей, що у багатьох випадках є справді принципово несумісними. І українська, і російська, і всі інші культури національних меншин в Україні можуть поєднуватися в культурі політичної нації. Проте в ній не можуть поєднатися цінності демократичні й тоталітарні, модерні й ретроградні, проукраїнські й українофобські. Спроби їх штучного поєднання лише гальмують формування української демократичної ідентичності»³¹. Це, по-друге, створює підґрунтя для формування *єдиного гуманітарного простору*³². За такого підходу розмаїття полікультурної, поліконфесійної України перетворюється з проблеми на перевагу країни: адже кожна спільнота може збагатити її своїм надбанням: «Українська культура представлена великою кількістю самобутніх культур національних меншин та етнічних груп, які історично мешкають на українській території. До культурного розмаїття потрібно ставитися не як до проблеми, якої треба позбутися, а як до багатства, яке треба плекати і примножувати»³³.

Цей же підхід орієнтації на спільні універсальні цінності лягає в основу вироблення певного ставлення до історичної пам'яті, що підтримує зв'язок часів. У цьому світлі слід підходити і до тлумачення кроків Глави держави, що неоднозначно були сприйняті в країні: дії щодо увічнення пам'яті про Голодомор, визнання УПА. Інша справа, що всі ці принципові кроки не були достатньо пояснені в суспільстві, де співіснують різні картини історії, часом взаємовиключаючі. Проте тут ми впираємося в ситуацію, коли стан суспільних комунікацій сам є наслідком тих проблем, які передбачається обговорити. Покладатися можна на те, що істина, коли її не нищать, поступово встановиться — просто тому, що є природною. Зрештою, і національний прапор, коли з'явився в 1980-ті, викликав ті самі реакції; надалі ж став звичною частиною громадського життя.

Перейдемо до підсумків.

Висновки. Розглянувши роль політичного класу у напрацюванні консолідованої ідеології, ми можемо відзначити моменти спадкоємності курсу щодо національної ідеї, відзначивши у її розумінні такі наріжні елементи, як *гідність, правова ідея і громадянські компетенції*, необхідні, щоб її реалізувати. Саме це може стати основою консолідації нації поза «розділовими» межами етнічних, конфесійних та ін. спільнот — вони перетворюються з проблеми на джерело збагачення суспільства. Зазначені елементи стають підґрунтям європейської і євроатлантичної інтеграції Ук-

раїни (оскільки тамтешня інституційна інфраструктура побудована на тих самих началах) і водночас розв'язанням проблемних питань у відносинах з Російської Федерацією.

---

¹ Див.: Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В.П.Горбатенко; За ред. Ю.С.Шемшученка, В.Д.Бабкіна, В.П.Горбатенка. — 2-е вид., доп. і перероб. — К.: Генеза, 2004. — С. 386–387; Політологічний словник: Навч. посіб. для студ.вищ.навч.закл. / За ред. М.Ф.Головатого та О.В.Антонюка. — К.: МАУП, 2005. — С. 512.

² Серед ґрунтовних праць останніх років можна назвати: Кремень В.Г. Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум. — К.: Грамота, 2007. — 576 с.; Національна ідея і соціальні трансформації в Україні. — К.: Український Центр духовної культури, 2005. — 328 с.; Регіональні версії української національної ідеї: спільне і відмінне. Збірник статей. — К.: Світогляд, 2005. — 186 с.

³ Див.: Пашкова О.Б. Національна ідея як чинник консолідації українського суспільства. — Автореф. дис. ... канд. політ. наук. — К., 2008. — 20 с.

⁴ Кравчук Л. Бачу велике майбутнє у взаєминах наших держав // Кравчук Л. Є така держава — Україна. — К.: Глобус, 1992. — С. 120.

⁵ Там само. — С. 121.

⁶ Сто днів президента Кравчука // Кравчук Л. Є така держава — Україна. — С. 155.

⁷ Кравчук Л. Україна хоче стати економічно сильною державою // Кравчук Л. Є така держава — Україна. — С. 186.

⁸ Кравчук Л. Виступ на III Всеукраїнських зборах... // Кравчук Л. Є така держава — Україна. — С. 207.

⁹ Кравчук Л. Є така держава — Україна. — С. 12–14, 94, 96, 131.

¹⁰ Кравчук Л. Тоді ми скажемо: є могутня Україна // Кравчук Л. Є така держава — Україна. — С. 44.

¹¹ Кравчук Л. Виступ на Міжнародному Шевченківському літературно-мистецькому святі «В сім'ї вольній, новій» // Кравчук Л. Є така держава — Україна. — С. 190.

¹² Кравчук Л. Я людина надто емоційна // Кравчук Л. Є така держава — Україна. — С. 221.

¹³ Кравчук Л. Тоді ми скажемо: є могутня Україна // Кравчук Л. Є така держава — Україна. — С. 45.

¹⁴ Кучма Л. Україна — не Росія. — М.: Время, 2003. — С. 142.

¹⁵ Звертається увага, що як в СРСР українці трактувалися і відігравали нарівні з росіянами роль головного кадрового потенціалу урядових управлінь,

так і в Російській імперії їх статус з певними обумовленостями дорівнював другим. (Там само. — С. 116, 17).

¹⁶ Там само. — С. 310.

¹⁷ Там само. — С. 230, 237.

¹⁸ Там само. — С. 247.

¹⁹ Там само. — С. 259–260.

²⁰ Там само. — С. 298.

²¹ Там само. — С. 293.

²² Там само. — С. 484, 417, 424–425, 111.

²³ Кравчук Л. Україна хоче стати економічно сильною державою // Кравчук Л. Є така держава — Україна. — С. 185–186; Кучма Л. Україна — не Росія. — С. 402, 411, 416.

²⁴ Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2005 році. — К.: Інформаційно-видавничий центр Держкомстату України, 2005. — С. 21.

²⁵ Україна в 2007 році: внутрішнє і зовнішнє становище та перспективи розвитку: Експертна доповідь. — К.: НІСД, 2007. — С. 38, 33, 223; Україна в 2006 році: внутрішнє і зовнішнє становище та перспективи розвитку: Експертна доповідь. — К.: НІСД, 2007. — С. 192, 208.

²⁶ Україна в 2006 році... — С. 87; Україна в 2007 році... — С. 30; Послання Президента України Віктора Ющенка до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України. 2008 рік // www.president.gov.ua/news/9941.html

²⁷ Україна в 2006 році... — С. 152.

²⁸ Україна в 2007 році... — С. 48.

²⁹ Там само. — С. 90.

³⁰ Щорічне послання Президента України Віктора Ющенка про внутрішнє і зовнішнє становище України [2009] // Урядовий кур'єр. — 2009. — 1 квітня.

³¹ Україна в 2006 році... — С. 25; Україна в 2007 році... — С. 217–218.

³² Україна в 2006 році... — С. 209.

³³ Україна в 2007 році... — С. 220–221.